

Історіографія. Джерелознавство

УДК 94(092)(477)

Наталія Полонська-Василенко

ПРОФЕСОР Д-Р БОРИС ДМИТРОВИЧ КРУПНИЦЬКИЙ, ЙОГО ЖИТТЯ І НАУКОВА ПРАЦЯ (1894–1956)

У біографічному нарисі проф. д-ра Н. Полонської-Василенко, опублікованому за кордоном 1957 р., розкривається життєвий і творчий шлях українського історика Б. Крупницького (1894-1956 рр.). Це перша спроба охарактеризувати процес становлення в умовах зарубіжжя особистості цього українського вченого, який у своїй творчості акумулював і розвинув кращі традиції вітчизняної історіографії, включивши їх у контекст європейської науки.

Ключові слова: Борис Крупницький, еміграція, біографія, історіографія, державництво, народництво.

ВІД УПОРЯДНИКА

Сучасному українському читачу про життя і творчість Бориса Крупницького відомо мало. В Україні про нього і його внесок у науку почали згадувати лише після проголошення незалежності. Зокрема, у 90-ті рр. ХХ ст. у декількох публікаціях істориків Запорізького університету йшлося, серед іншого, і про аналіз у докторській дисертації Б. Крупницького творчості німецького дослідника історії України Йоганна-Християна фон Енгеля.

Всього Б. Крупницькому належить близько 130 наукових праць, надрукованих за кордоном, де він змушений був жити і працювати з початку 20-х років. Але вчений був переконаний, що наступить час, коли його Батьківщина стане незалежною, і тоді «...вільної історичної науки, репрезентованої емігрантами, як і інших гуманітарних наук, потребуватиме Україна, як свіжого повітря. Тоді прийде судний день і для нашої культури взагалі, і для науки, і для історичної науки... і для самої нації». Саме заради цього майбутнього самовіддано працював Б. Крупницький.

На сьогодні в Україні опубліковано лише дві значні його роботи. Перша – переклад німецькомовної монографії, вперше виданої 1942 р. в Лейпцигу «Hetman Mazera und seine Zeit». Книга надрукована у Києві 2001 р. Переклад здійснив О. Струкевич, написав передмову і зробив коментарі до книги В. Горобець. Друга – монографія Б. Крупницького «Гетьман Данило Апостол і його доба» (К.: Вид-во «Україна», 2004), також перевидана з передмовою В. Горобця.

Після проголошення незалежності України дослідники стали звертатися і до аналізу життєвого і творчого шляху вченого. У 2004 р. історик Олексій Ясь опублікував у № 5 і № 6 «Українського історичного журналу» історіографічну статтю, присвячену 110-й роковині з дня народження Б. Крупницького. У XXXIII випуску «Наукових праць історичного факультету Запорізького національного університету» (2012 р.) була вміщена наша стаття «Борис Крупницький: повернення в Україну». У цій статті, серед іншого, йдеться про намір редколегії журналу помістити у наступному випуску маловідомий для сучасного читача біографічний нарис про історика, який належить перу Наталії Полонської-Василенко.

Свій нарис під назвою «Професор д-р Борис Крупницький, його життя і наукова праця (1894-1956)» Наталія Полонська-Василенко написала невдовзі після передчасної смерті історика в 1956 р. Нарис був включений як передмова до монографії Б. Крупницького «Українська історична наука під Советами», опублікованої в Західній Німеччині 1957 р. Особлива цінність цього нарису полягає у тому, що його авторка добре знала Бориса Крупницького особисто і довгий час з ним спілкувалася. Цей біографічний нарис був написаний на підставі унікальних джерел, зокрема, епістолярних, і містить цікаву інформацію про історика і його епоху.

Нарис складається з трьох частин: 1. Життя; 2. Наукова діяльність; 3. Праці Б. Крупницького.

При підготовці нарису до опублікування максимально збережено усі особливості тексту, але дещо оновлено систему посилань.

проф. Турченко Ф. Г.

1. Життя

Борис Дмитрович Крупницький народився 24 липня 1894 року в с. Медведівці Чигиринського повіту на Київщині. Батько його, Дмитро Юліанович, був псаломщиком. Він мав велику родину (крім Бориса мав ще п'ятеро дітей), тому доводилося йому вишукувати інших засобів існування і він одночасно служив в асекураційному агентстві. Завдяки наполегливій праці вдалося йому дати всім дітям університетську освіту. Згодом батьки переїхали до м. Черкас. Борис Дмитрович учився в Черкаській гімназії. Коли він був у старших класах, він мав багато приватних лекцій, і таким чином допомагав батькам, але через те лишалося у нього надто мало часу на працю в гімназії. Незважаючи на це, він закінчив курс з вищими оцінками з усіх предметів навчання.

Борис Дмитрович зберіг глибоку любов та пошану до батьків: батько його був урівноваженою, винятковою людиною; мати, Ольга Степанівна, нар. Скічкова – була турботна, темпераментна, ніколи не знала спокою. Від своїх батьків одіичив Борис Дмитрович риси своєї вдачі: працездатність і глибокий розум батька та неспокійний дух матері. В цьому вічному неспокою, – писала мені вдова його, пані Марґарета Крупницька, – полягав головний корінь усіх його хвороб¹.

Закінчивши в 1913 році гімназію, Борис Дмитрович вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. В ті часи цей факультет був добре обсаджений фахівцями: серед них були професори – О.І. Покровський (Давня історія), Ю.А. Кулаковський (клясик), М.М. Бубнов (Середньовіччя), П.М. Ардашов (Новітня історія), А.М. Лобода, В.М. Перетц (Історія літератури) та інші. З першого курсу молодий студент віддав свою увагу викладам та семінарам професорів «російської історії», до якої входила й історія України. То були приват-доцент В.Ю. Данилевич та професор М.В. Довнар-Запольський. Він не раз згадує М.В. Довнар-Запольського як видатного професора-лектора й педагога і порівнює його з своїм професором пізніших часів, вже Берлінського університету, проф. Отто Гечем². Б.Д. Крупницький скромно промовчує свої успіхи в університеті, але про ці успіхи можна зробити висновок з такого факту. З 1914 року він брав участь в праці «Історично-етнографічного гуртку при університеті Св. Володимира»³. Членами його були слухачі університету, а також історики, які закінчили курс, стипендіанти, приват-доценти, професори. Студентів приймали до цього гуртка тільки видатних, зокрема з молодших курсів, а Крупницький дістав запрошення до цього гуртка⁴. Дійсно, Б. Крупницький вже з перших років перебування в університеті твердо виявив бажання присвятити себе українській історії.

Року 1916 студентські студії Б.Д. Крупницького обірвалися: його було мобілізовано до війська. Лише в 1918 році він мав змогу повернутися до університету і спішно скласти ряд іспитів. Навесні 1919 року, з початком большевицької окупації України, покинув він назавжди і університет, і Україну. Почалися довгі роки блукання, хвороб (він був поранений і уламок набою залишився невнятим і час від часу викликав біль). Доводилося також фізичною працею здобувати засоби для життя. «Літа минали, і в душі залишалося гірке почуття, що життя спихнуло мене вниз, а не повело вгору», – писав Борис Дмитрович у своїх спогадах⁵.

З 1921 року опинився він у Німеччині, працював як чорнороб, потім як сільський робітник у селянина біля Гіммельпфортену, і там одружився з панною Марґаретою Шпрекелзен, яка стала його вірним другом та помічницею, а наприкінці його життя ним опікувалась під час тяжких хвороб.

Лише в 1925 році зміг Б.Д. Крупницький повернутися до наукової праці: він переїхав до Берліну і вступив до Інституту для ауслендерів (Instytut Auslaender) Берлінського університету, де вивчав німецьку мову. В 1926 році він закінчив курс і склав іспит першим, з відзначенням. Наслідком цих успіхів була пропозиція від адміністрації Інституту вступити дійсним студентом до Берлінського університету. Здійснилися прагнення Бориса Дмитровича: він міг знову повернутися до університетських студій, перерваних 10 років перед тим⁶.

Реалізувати це прагнення допоміг Український Науковий Інститут, заснований у Берліні в 1925 році гетьманом П. Скоропадським, Інститут мав стипендіатів, які повинні були студіювати в якійсь високій школі Берліну і в той же час слухати лекції професорів в Інституті українською мовою та відвідувати їхні доповіді німецькою мовою перед ширшим академічним колом слухачів. Б.Д. Крупницький став стипендіатом з першого

¹ За ці відомості з приводу родини та гімназіяльних років Б.Д. Крупницького складаю щирю подяку його вдові, пані М. Крупницькій.

² Б. Крупницький. З студентських спогадів історика // Україна. – Париж, 1951. – Ч. 6. – С. 446, 447, 449; 1952. – Ч. 7. – С. 530.

³ Б. Крупницький. Д.І. Дорошенко (Спомин учня) // Науковий Збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. I. – С. 10.

⁴ Згадуючи гурток, автор помилково датував заснування його 1913 роком; він був заснований ще в 1903 році // Україна. – Париж, 1951. – Ч. 6. – С. 446.

⁵ Борис Крупницький. З студентських спогадів історика // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 526.

⁶ Борис Крупницький. Д.І. Дорошенко. (Спомин учня) // Науковий Збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. I. – С. 9.

зимового семестру 1926–1927 року. З професорів Інституту він вибрав (належало слухати лекції не менш двох професорів) Д.І. Дорошенка та І.І. Мірчука¹, і зберіг до них на все життя почуття глибокої пошани.

Порівнюючи свої студії в Київському та Берлінському університетах, Б.Д. Крупницький писав, що тепер, у 1926 році, інакше підійшов він до них: «Життя зробило з мене зрілу людину, і я, беручись до науки, вже знав, чого хотів: я мав твердий плян»². Воно й зрозуміло: не молодим хлопцем, що лише закінчив гімназію, був він, а вже зрілою людиною, 32 років, того, віку, коли за нормальних часів науковець має власні наукові праці, здебільшого доцентуру, прагне професорської катедри. Цього ще не мав Борис Дмитрович, але, крім «твердого пляну», він мав виключну наполегливість у праці і здібності.

До Берлінського університету вступив він з метою студіювати т. зв. «східно-європейську історію», і керівником своїм обрав професора Отто Геча. Віддаючи належне цьому видатному професорові, його майстерно організованим семінарам, Б.Д. Крупницький критично ставиться в своїх спогадах до загальної політичної орієнтації професора: він «був бісмаркіянець, що вважав союз Німеччини з Росією, реально з радянською Росією, за основу зовнішньої політики Німеччини». О. Геч був (здається) ініціатором «Тижня радянської історичної науки», що відбувся в 1926 році в Пруській Академії Наук, на якому М.І. Яворський заступав радянську Україну³. Незважаючи на своє власне розуміння відношень на Сході, професор Геч охоче дозволяв слухачам брати теми з української історії.

Крім професора Отто Геча Б.Д. Крупницький слухав лекції та брав участь в семінарах інших професорів, як Штелін, Майнеке, Бракман, Зомбарт. Порівнюючи Берлінський університет його часів з іншими університетами Німеччини, що мали завжди свою «зірку» – видатного професора – Борис Дмитрович писав, що «Берлінський блискотів цілим сузір'ям». Для однієї дисципліни там бувало по кілька видатних фахівців. «Я не тільки вчав до семінарів, але й ходив на лекції, і то значно пильніше, ніж у Києві»⁴. Таким чином Берлінський університет дав йому максимум щодо знання та методів праці.

Року 1929, написавши дисертацію про історика України, Йоганна Християна ф. Енгеля, Б.Д. Крупницький, зробив докторський іспит і закінчив офіційні відношення з Берлінським університетом. Лише кілька разів виступав він у ньому пізніше з науковими доповідями⁵.

Інакше склалися відношення його з Українським Науковим Інститутом, який став дійсно «alma mater» історика України. Роки вчення в Київському університеті мало дали йому для пізнання історії України, бо такої дисципліни тоді не було: історія України лише частково викладалася в загальних курсах «Історії древней Русі», «Історії Литви» та семінарах. Лише в Українському Науковому Інституті знайшов Б.Д. Крупницький наукове висвітлення її в викладах В.К. Липинського, а головне – Д.І. Дорошенка: Д.І. Дорошенко став учителем, керівником і особистим приятелем Бориса Дмитровича.

Б. Крупницький згадує Д.І. Дорошенка так:

«Талановитість викладу виявляла себе в тім, що такий ніби сухий предмет, як історіографія, який в значній мірі був і джерелознавством історії України, в Дорошенковім викладі ставав живим, набирав фарб, говорив до нас незабутнім голосом старовини, який так сильно впливає на молоду, чутливу до вражень душу. Слухаючи з захопленням цих викладів, я іноді так губився, що забував записувати основні факти»⁶.

У цих доповідях видатних істориків України, в цих семінарах, у цій атмосфері української культури знайшов Борис Дмитрович те, що шукав в аудиторіях Київського і Берлінського університетів, те, чого прагнув, «маючи твердий плян»: науково обґрунтовану історію України.

В семінарах Д.І. Дорошенка, зародилася ідея його праці: «Йоганн Християн фон Енгель як історик України». Після того, як працю було прочитано в семінарі Інституту, Б.Д. Крупницький, за згодою професора Геча, значно поширив і переробив її та захистив як докторську дисертацію⁷.

По закінченні Берлінського університету Б.Д. Крупницький був запрошений Д.І. Дорошенком на посаду асистента при його кафедрі в німецькій й українській мові⁸. Не все, що написав він за час своєї асистентури, було надруковано, більша частина обговорювалася на загальних зборах Інституту, або на семінарах. Тут Б.Д.

¹ Борис Крупницький. Д.І. Дорошенко. (Спомин учня) // Науковий Збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. I. – С. 10.

² Борис Крупницький. З студентських спогадів історика // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 526.

³ Там само. – С. 527–529.

⁴ Там само. – С. 529–530.

⁵ Там само. – С. 531.

⁶ Борис Крупницький. Д.І. Дорошенко (Спомин учня) // Науковий Збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1952. – Ч. I. – С. 11–12.

⁷ Там само. – С. 13–14.

⁸ Там само. – С. 14.

Крупницький виступає вже як солідний історик і завойовує почесне місце в науковому світі, українському і німецькому. Тому цілком природною була габілітація Б.Д. Крупницького на професора Українського Вільного Університету в Празі 1932 року. Року 1933 він повернувся до Українського Інституту в Берліні вже як науковий співробітник Інституту (заступивши Д.І. Дорошенка, який переїхав до Праги). Б.Д. Крупницький не залишав викладання в УВУ і мандрував між Берліном та Прагою¹. Він увесь час багато працював і друкував за ці роки: наукове ім'я його зростало. Про надзвичайну здібність і наполегливість його свідчить такий приклад: захоплений історією шведсько-українських відносин наприкінці XVII та на початку XVIII ст., він вирішив зробити розшуки в шведських архівах і для цього вивчив шведську мову. Цьому фактові надавав Б.Д. Крупницький колосальне значення: «це мало переломове, можна сказати, значення для моїх наукових дослідів», – пише він².

Наукове ім'я Крупницького як історика здобувало загальне визнання. Року 1938 його було обрано на закордонного співробітника Варшавського Українського Наукового Інституту, у виданнях якого надрукував він чимало праць. Того ж року його було обрано на члена НТШ³.

Так йшло до 1945 року, з тою різницею, що їздити до Праги стало під час війни тяжко і Крупницький обмежився працею в Українському Науковому Інституті. Після значного пошкодження від повітряного нальоту в січні 1945 року вирішено було перенести Інститут до Ляйпцігу. На весні 1945 року Ляйпціг було віддано більшовикам. Український Інститут, що протягом 20 років був одною з амбасад української культури в Європі, фактично перестав існувати. Співробітники його розійшлися в різні сторони. Б.Д. Крупницький з дружиною подався до Ваймару, а звідти розпочав мандри по Німеччині⁴. На деякий час опинився він у Авґсбурзі, де знову зустрівся і провів три тижні з своїм учителем, Д.І. Дорошенком. Нарешті він оселився з дружиною в Гіммельпфортені, селі, недалеко від Штаде, де й прожив до смерті.

Роки 1946–1949 позначаються надзвичайною інтенсивністю культурного життя української еміграції. В Німеччині скупчилися значні інтелектуальні сили старої та нової еміграції: з Берліну, Варшави, Праги, Подебрад, Львова, Києва, Харкова, Полтави, Одеси та менших культурних осередків з'їхалися люди, що зазнали багато лиха від різних тоталітарних режимів. Тут, в демократичній країні, вони з виїнярковою енергією почали будувати культурне та наукове життя. В Мюнхені поновлено було Український Вільний Університет з Праги, засновано Богословсько-Педагогічну Академію УАПЦ, Високу Торговельну Школу, в Реґенсбурзі поновлено Українську Технічно-Господарську Академію з Подебрад. Засновувалися наукові установи: в 1946 р. засновано в Авґсбурзі Українську Вільну Академію Наук, в Мюнхені – Церковно-Археографічну Комісію при Апостольській Візитатурі; в 1947 р. в Мюнхені поновлено Наукове Товариство ім. Шевченка. Щороку НТШ та УВАН влаштовували сесії то в містах свого осідку, то в різних великих таборах, у яких скупчувалося по кілька тисяч українців. В цьому відношенні змагалися, Авґсбург, Міттенвальд, Берхтесгаден, Ашафенбург, Реґенсбург. Українці неначе намагалися залишити якомога більше наслідків свого об'єднання перед розселенням по всьому світі. Б.Д. Крупницький брав активну участь в еміграційному ренесансі: він був професором УВУ, Богословсько-Педагогічної Академії. Він приїздив на виклади пересічно раз на семестр, і перебував у Мюнхені кілька тижнів. Його лекції та семінари збирали багато слухачів і високо цінилися ними. Здебільшого мешкав він у студентському гуртожитку, в оселі політичних в'язнів, і там, приступний для всіх, привітний, дружньо вів розмови з студентами і користався загальною пошаною і любов'ю⁵.

Б.Д. Крупницький брав активну участь у науковому житті української еміграції: з великим інтересом відвідував конференції УВАН та НТШ в різних таборах, виступав там з доповідями тощо. В УВАН він був обраний Заступником Голови Історичної Секції, а з виїздом Голови, Д.І. Дорошенка, до Канади, він став Головою Секції. В НТШ, в праці над Енциклопедією Українознавства, він був співробітником та редактором Історичного Відділу. В той же час він багато пише в різних часописах та журналах, які почали виходити в великій кількості. Так складалося життя Бориса Дмитровича: Гіммельпфортен служив для нього постійним місцем життя, але наукові інтереси прив'язували його до Мюнхену й Авґсбургу. Там, в цих нових осередках української культури, а також в тих численних таборах, де скупчилася українська інтелігенція з обох берегів Збруча, він знайомився з новою еміграцією, з тією українською елітою, якої не знав він, покинувши Україну в 1919 році. З великим інтересом ставився він до представників цієї «підсоветської» України, і серед них нав'язав тісні й щирі дружні зв'язки. Цікавили його не тільки певні особи, але також свідки й сучасники будівництва нової ідеології і наукової методології, якими дуже цікавився він і зацікавлення це відбилося в ряді його наукових праць. Серед вчених, що стали найближчими до нього за цей період, був проф. В. Петров, якому він присвятив свої спогади. Зав'язалися дружні

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само. – С. 14–20.

⁴ Б. Крупницький. Мої спогади про В. Петрова // Україна. – Париж, 1953. – Ч. 9. – С. 730–736.

⁵ Олекса Вінтоняк. Пам'яті визначного українського історика // Український Самостійник. – 1956. – 24 червня.

відносини також з українськими істориками О.П. Оглоблиним та Н.Д. Полонською-Василенко¹. Б.Д. Крупницький та О.П. Оглоблин не раз відвідували Міттенвальд, де мешкала Н. Полонська-Василенко, і проводили довгі години в історичних дискусіях на «лоні» мальовничої природи південної Баварії. Українська стихія, якої так жадібно прагнув Б.Д. Крупницький, не обмежувалася Баварією: недалеко від Гіммельпфортену лежав великий табір Гайденау. Він там часто бував, робив доповіді, читав в Народньому університеті².

За таких обставин, зокрема, якщо взяти на увагу матеріальні умовини, які склалися для Бориса Дмитровича досить добре, він не мав підстав нарікати на перебування з Гіммельпфортені: він завжди мав матеріальну можливість приїхати до Мюнхену або до іншого міста, чи табору, де відбувалися конференції УВАН чи НТШ.

1948–1949 роки стали переломовими в житті Б.Д. Крупницького³. В одне ціле сплелися обставини загальнонімецького економічного життя, масовий виїзд української еміграції за океан, невилікувальна хвороба його – і все це разом створило для нього той настрій відірваності від українського культурного життя. Найбільше гнітила його ізоляція від українського наукового життя. На цю відірваність скаржився він постійно в листах і це хвилювало його. Він був цілком свідомий, що постійні хвилювання, пригнічений стан, впливають у свою чергу на хворобу, зокрема на печінку, але не був у силах володіти собою. «Певно впливає (на стан здоров'я) і ізоляція, те, що я відірваний вже довгими місяцями від людей, з якими мені хочеться побачитись, і поговорити. Одним словом – своєрідна депресія» (16.XI.1948). «Хвороба прикувала мене до Гіммельпфортену, а це означає – ізоляція і неможливість бути в курсі справ, неможливість користуватися свіжим, або свіжими матеріалами, не кажу вже про архіви» (14.XII.1951). Він мріяв про подорож до Мюнхену, де міг побачитись з старими приятелями, знайомими, але кожного разу примушений був відмовитися, бо розумів, що не в стані витримати життя великого міста.

Ті дружні зв'язки, що склалися у нього в 1940-х роках, обірвалися. Мало хто міг відвідати його в Гіммельпфортені, як Н.М. Дорошенко в 1952 році та молоде подружжя професорів Пріцаків в 1953 році. Про такі випадки він завжди довгий час згадував у своїх листах. Особисті зустрічі, довгі, щирі бесіди, наукові дискусії довелося заступити листуванням. Ця справа була тяжка. Проходили місяці, поки якийсь хвилююче питання обходило Німеччину і Францію, США і Канаду, Борис Дмитрович страшенно хвилювався, коли затримувались з відповідями й гірко нарікав на те, що забувають його. Майже кожен лист починав з подяки, що згадали, не забули його: «Тримаймося разом, дорога Н.Д. – пише він 23 березня 1951 року – бо наші ряди рідшають»... «Я почуваю себе в повній відставці» – знов писав він 29 липня 1952 року. Підвищена чутливість хворої людини, прикутої до ліжка, часто добачала образи там, де їх не було, де була перевантаженість працею кореспондентів.

Листування заступило для нього особисті розмови і в ньому відбивається все його життя, всі ті наукові та громадські українські інтереси, які хвилювали його. Він пише довжелезні листи, присвячені різним науковим та громадським питанням, становищу УВУ, УВАН, перспективам своєї наукової праці, праці докторантів. Багато уваги приділяє він справам Енциклопедії Українознавства, виданню Курсу Історії України за редакцією проф. О.П. Оглоблина. Хвилює його загальна політична ситуація і становище українців у випадку політичних змін в Європі. Борис Дмитрович палко реагував на ті, характеристичні для наших еміграційних відношень, явища цькування видатних учених, переважно з нової еміграції, в українській пресі, або в анонімних пасквілях. Першим прийняв цей наступ в 1947 році проф. С.П. Оглоблин, і на захист його виступили історики відкритим листом: ініціатором цього виступу був Б.Д. Крупницький, він написав і текст цієї заяви. Так само різко і твердо висловлював він своє принципове ставлення в багатьох інших випадках подібної «критики». Треба сказати, не минула ця «критика» і його та отруїла не мало днів цього відданого науці вченого.

Серед невеликого числа приємних явищ треба згадати, хоч і скромне, відзначення 60-ліття Бориса Дмитровича, з приводу якого були статті в газетах та спеціальне засідання, присвячене йому в Історичній Секції УВАН (12.XII.1954). Це трохи підняло настрої Б.Д. Крупницького, що він не забутий колегами.

Незважаючи на постійні хвороби, Б.Д. Крупницький весь час працював. Переглядаючи бібліографію його праць, побачимо, що за останні шість років його життя – роки найтяжчих хвороб – він надрукував біля 50 праць. Серед них були праці англійською та німецькою мовами, але переважали українські. Його праці можна зустріти в багатьох журналах та газетах тих років, а не лише в виданнях. УВУ, УВАН в США та в Європі, Бюлетені УТГІ

¹ Дружні відносини цих трьох істориків викликали навіть жартівливу назву їх – "три мушкетери", – яку дуже любив вживати в листах Б.Д. Крупницький. В присвяті Н. Полонській-Василенко книги "Гетьман Данило Апостол" Борис Дмитрович написав: "... в знак щирої приязні від одного з "трьох мушкетерів". Міттенвальд, 12.10.1949.

² Л. Бачинський. На свіжу могилу. Спогад про проф. д-ра Бориса Крупницького // Свобода. – 1956. – 15 червня.

³ Починаючи з 1947 року, головним джерелом викладу є листи Б.Д. Крупницького до автора; число цих листів 90 і вони охоплюють час від 20.IV.1947 до 21.V.1956. Покликання з текстів на дати, що подаються в дужках, стосуються цих листів.

тощо. В листах він кілька разів згадував, що пише для «Пропамятної книги, присвяченій гетьманові П. Скоропадському».

Позбавлений можливості виїздити з Гіммельпфортену, Б.Д. Крупницький гостро переживав неможливість брати участь в академіях, прилюдних засіданнях Академії Наук. По змозі він брав участь у них, надсилаючи свої доповіді, які за його відсутності читав хтось інший з учасників. Так його доповіді були прочитані на засіданні Історичної Секції УВАН, присвяченому Д.І. Дорошенкові, на урочистих академіях з приводу річниці з дня смерті Д.І. Дорошенка в березні 1952 року¹, на урочистій академії з приводу Переяславського договору, року 1954².

Б.Д. Крупницького давно вже цікавила діяльність Мюнхенського Інституту для вивчення ССРСР, в праці якого він взяв участь після реформи його 1954 року. Він працював в Інституті як стипендіат і як автор численних статей і рецензій.

В березні 1956 р. писав він: «востаннє я займався моєю стипендійною працею: «Українська історична наука на советській Україні в 1920–50 роках», яку вже давно написав, а тепер тільки начисто переписував» (14.III.1956).

Це була остання велика праця св. пам. Б.Д. Крупницького. Смерть застала його в повному розцвіті духових сил. Він плянував низку інших праць: він хотів видати через видавництво УВУ курс лекцій, що читав в УВУ: «Україна між Заходом та Сходом» (20.III.1953); не покидав надії написати монографію про гетьмана Кирила Розумовського; мріяв про нові матеріали, які здобуде для праці в Мюнхені.

Останні роки життя Б.Д. Крупницького, в зв'язку з погіршенням його хвороби та зростаючим прагненням поновити особисті зв'язки з українським науковим світом, заповнені були клопотаннями переїхати до Мюнхену. Проте, здійснити це було неможливо. В 1954 році почалися, заходи німецького уряду для будови в Мюнхені спеціального «будинку вчених» чужинців. Б.Д. Крупницький, а також його приятелі, вжили всіх заходів, щоб дістати там помешкання, але з цієї мрії нічого не було реалізовано. Року 1955–1956 з'явилася нова перспектива: збирали записи та анкети українських вчених для одержання пайових квартир в нових будинках для вчених в Мюнхені. Подружжя Крупницьких з повним довір'ям поставилися до цієї перспективи.

В березні 1956 року Борис Дмитрович писав:

«Нам осточортіло тут сидіти. Клімат суворий, холодний і вогий. Мене взимку схопив немилосердний ревматизм, виломав, вимучив груди і спину ... Помешкання, яке ми хочемо купити в Мюнхені, буде готове не раніш пізньої осені (про це мені писав д-р Зельдке) ... Це дуже непевні перспективи, а тому ми рішили осісти тимчасово в тих бараках, де живе і Наталія Михайлівна Дорошенко. Тільки треба дозволу, і цей дозвіл, сподіваємось, нам виклопоче проф. Мірчук» (14. III.1956)³.

Згодом п-во Крупницькі прийшли до думки осісти тимчасово в Мюнхенському альтерсгаймі і Борис Дмитрович мріяв, що зможе в Мюнхені здобувати нові матеріали та книжки. Останні місяці свого життя він був цілком захоплений думками про переїзд. В травні він писав знов про погіршення здоров'я і додавав, що лікар радить йому негайно переїхати до Мюнхену і лікуватися там (21.V.1956). За два тижні після того, 5 червня, він упокоївся.

На тлі складних умов життя образ вченого, який за всяких умов, – хворий, прикутий до ліжка, – працює над історією своєї Батьківщини – України, і для якого любов до своєї праці пересилиє біль тяжкої хвороби. Україні віддав він своє життя, свої наукові здібності, свій талант невтомного історика. Далеко від України, на німецькому цвинтарі Гіммельпфортену, покоїться його тіло, що так тяжко страждало, над ним, на пам'ятнику, сяє – тризуб, символ незалежної Української Держави, що освітлював його шлях історика.

2. Наукова діяльність

Б.Д. Крупницький належить до видатних істориків України. Незважаючи на те, що друкувати свої праці почав він досить пізно – з 1931 року – надруковано ним понад 120 праць. Сюди входять великі монографії та статті, вміщені в різних часописах українською, німецькою та англійською мовами. Праці його написано на підставі вивчення незаних доти архівних джерел та широко використаної чужомовної літератури.

Наукові праці проф. Б.Д. Крупницького можна поділити на кілька груп. На першому місці треба поставити цикл праць, присвячених кінцю XVII – початку XVIII століття, об'єднаних постаттю гетьмана Ів. Мазепи та його сучасників. Зацікавлення до доби Мазепи виявив Б.Д. Крупницький на самому початку своєї наукової діяльності – його габілітаційна праця в Українському Вільному Університеті в Празі в 1932 році була: «Мазепа в світлі німецької літератури його часу» і одна з останніх друкованих статей його була: «Мазепа і советська історіографія» (Український Збірник Інституту, кн. 2), надрукована в 1955 р. Цій проблемі присвятив він все своє життя і навіки зв'язав з нею своє ім'я. Досить сказати, що 40 праць присвячено було проф. Б.Д. Крупницьким

¹ Надруковано в "Українському Літописі", т. I.

² Надруковано в Науковому Бюлетені Науково-Дослідчого Інституту при УТГІ (Мюнхен, 1954. – Ч. 39–40).

³ З персонального листа до автора.

висвітленню доби гетьмана Ів. Мазепи та його сучасників. Так повно, так всебічно ніхто з істориків України до нього не підходив до цієї проблеми. Вже згадувалося, що Б.Д. Крупницький спеціально вивчив шведську мову, щоб мати можливість працювати над джерелами шведських архівів. Знайомство з шведською мовою дало Борисові Дмитровичу можливість використати нові матеріали до вивчення історії України. Його монографія про Пилипа Орлика побудована на шведській історіографічній літературі та шведських джерелах, знайдених ним самим в Стокгольмському державному архіві, як листи Пилипа Орлика до державних шведських мужів¹. Шведську історіографію використав Б.Д. Крупницький в статтях «Карл XII в старій і новій шведській історіографії»², «Мазепа в світлі шведської історіографії»³ та ряді праць про гетьм. Ів. Мазепу та його добу, вміщених в «Мазепинському Збірнику» Варшавського Українського Наукового Інституту та інших виданнях. Притягнення нового, багатого змістом матеріалу, який давав зовсім інше насвітлення подій та діячів, збільшило наукову цінність праць Б.Д. Крупницького. Треба додати, що він у цьому відношенні мав лише одного попередника серед українських дослідників: Н.В. Молчановського, учня В.В. Антоновича⁴.

Серед праць Б.Д. Крупницького, присвячених добі Мазепи, найґрунтовнішими були: а) велика монографія – «Гетьман Пилип Орлик, 1672–1742. Огляд його політичної діяльності»⁵; в ній вперше дано було, оперте на документальних джерелах, повне висвітлення постаті цього гетьмана як політичного діяча й дипломата; б) велика монографія, видана Українським Науковим Інститутом в Берліні в німецькій мові, «Hetman Mazepa und seine Zeit». Ця книга показала чужомовним читачам добу Мазепи не в освітленні російської літератури, а в її правдивому значенні, на підставі широко використаних документальних джерел. Решта статей, розвідок, доповнювали та поглиблювали напрямні, які дано було в цих монографіях⁶.

Дослідження доби гетьмана Ів. Мазепи дало йому підстави для такого підсумку, що він його зробив в одній з останніх своїх праць:

«Мазепа був українським державним мужем, а це важило більше, ніж те, що він залежав від Москви, і в очах царя, можливо, не значив більше якогось генерал-губернатора. Він стояв на чолі України, він був наступником ряду українських гетьманів, починаючи з Богдана Хмельницького. Через те і його політика була традиційно гетьманською політикою ... Отже ми зрозуміємо Мазепу як історичного діяча тоді, коли візьмемо центральною ідеєю його діяльності традиційну оборону прав і свобод України, коли подивимося на нього як на українського державного мужа, вибраного гетьмана України ... З цього штандпункту і його орієнтація на шведів – головне й останній акт його діяльності – виглядатиме як крок, яким гетьман хотів закріпити права і свободи України, бо вони стояли під загрозою знищення з боку Москви»⁷.

Об'єктивно аналізуючи документальні дані, переходячи від факту до факту, Б.Д. Крупницький відкидає щодо гетьм. Ів. Мазепи погляди попередників, російських, українських та шведських дослідників. Відкидає він «психологічну методу», яка намагалася всі події пояснити виключно виходячи з психоаналізи характеру самого Ів. Мазепи, як це робили і М. Костомаров, і М. Грушевський, і М. Уманець, і шведські історики – Карлсен і Енсен. Він вводить, як важливий фактор для розуміння дій гетьм. Ів. Мазепи, не лише його характер, його вдачу, але ті обставини, які відбувалися поза межами України і які змушували Ів. Мазепу діяти так, а не інакше. Такий примус зробило повстання Булавина, в придушенні якого гетьм. Ів. Мазепа не міг не взяти участі, бо вже був зроблений донос В. Кочубея. Так само, відкидаючи погляди М. Костомарова і Б. Антоновича на взаємини гетьмана Ів. Мазепи та полковника Семена Палія, Б.Д. Крупницький висуває на перше місце виступ коронного гетьмана Любомирського на боці шведів, що уможливив для Мазепи окупацію Правобережної України і вирішив долю С. Палія⁸.

¹ Праці Українського Наукового Інституту. – Варшава, 1938. – Т. 48. – С. 251.

² В німецькій мові: Forschungen und Fortschritte. – Berlin, 1933. – № 17; в українській: Праці Україн. наук. інст. – Варшава, 1938. – Т. 46.

³ Там само. – Т. 46.

⁴ Нікандр Васильович Молчановський за політичні справи був засланий на Сибір. Там познайомився з графом О. Ігнат'євим, генерал-губернатором Сибірським, який оцінив його видатні здібності. Призначений на генерал-губернатора "Південно-Західного Краю", Ігнат'єв привіз Н. Молчановського до Києва. З того часу до самої смерті – в 1905 році – Молчановський був правителем канцелярії генерал-губернатора. Щирий українець, він завжди вмів користуватися своїм становищем на підтримку українських справ. Писав небагато в "Кіевской Старине" (див.: Н. Полонська-Василенко. Цензурові утиски на Україні // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 514)

⁵ Праці Україн. Наук. Інст. – Варшава, 1938. – Т. 42. – С. 251.

⁶ In Auftrage der Ukrain. Wiss. Inst. In Berlin. Verlag Otto Harrassowitz. – Leipzig, 1942. – S. 260.

⁷ Мазепа в світлі психологічної методи: Авґсбург, 1949. – С. 11.

⁸ Там само. – С. 7–10.

Б.Д. Крупницький закінчує свої студії над добою Мазепи історіографічною розвідкою: «Мазепа і советська історіографія»¹. В стислих словах накреслює він загальне положення: «Мазепа рішуче не підходив до нової лінії московсько-советської політики». В цілому нова советська історіографія в ставленні до Мазепи зробила крок назад, до першої половини XIX ст., до старих традиційних позицій російської історіографії, що трактувала Ів. Мазепу як «зрадника». Він наводить характеристичні слова В. Шутого, автора статті «Измена Мазепы». Це, – писав Б.Д. Крупницький, – насправді вірнопопдана офіційна заява». Автор зводить знов все до особистої вдачі гетьмана Ів. Мазепи, цього «зрадника», «зздричника». В цілому, – пише проф. Б.Д. Крупницький, – «це не дослідна праця, а проклямація певних тез, у першу чергу тези про непорушність зв'язку України з Москвою». І все це прикривається рясною лайкою всіх дослідників, незгідних з теперішнім напрямом советсько-української історіографії, істориків, починаючи з М. Костомарова, В. Антоновича і закінчуючи істориками-емігрантами як Д. Дорошенко та В. Крупницький.

Від дослідження доби Мазепи переходить Б.Д. Крупницький до попередніх часів, з яких почалася та традиція, яку так зберігав гетьм. Ів. Мазепа: доби постання Української Держави – доби Хмельниччини. Ці праці починаються з 1948 року, з трьохсотлітнього ювілею Богдана Хмельницького. Вони досить численні, але обмежуються журнальними та газетними статтями. До них треба додати редагування збірника «В 300-ліття Хмельниччини», виданого НТШ. Найбільша праця Б.Д. Крупницького, присвячена Хмельниччині і написана ним спільно з проф. О.П. Оглоблиним для «Курсу історії України», ще не надрукована. Тому ще більшого інтересу набуває розвідка його – «Богдан Хмельницький і советська історіографія»². Автор ставить питання глибше, ніж позначено в заголовку статті: він починає з праць М.С. Грушевського з-перед советської доби. В них відзначає він характеристичне для народницької історіографії розуміння Богдана Хмельницького: не критичне, а скептичне ставлення до великого гетьмана та його справи; такий погляд висловив М.С. Грушевський і в IX томі своєї «Історії України-Руси»; не відмовляючи Богданові Хмельницькому в великих «індивідуальних здібностях», М.С. Грушевський вважав його «політиком ... невеликим і, поскільки керував політикою своєї держави, виходила вона не дуже мудра». Б.Д. Крупницький підкреслює, що ця скептична характеристика з'явилася після позитивних характеристик польського історика Кубалі та українського – В. Липинського. Сам М. Грушевський висловлювався, що «своїм критичним підходом хотів запобігти нездоровій ідеалізації доби й індивідуальності Б. Хмельницького» (маючи на увазі насамперед праці В. Липинського). Якраз оцього «критичного підходу» не схвалює Б.Д. Крупницький і каже: «по суті ... грала ролю не стільки ґрунтовна й переконлива аналіза відповідних джерел, скільки загальна ідеологія автора»³. Тут Б. Крупницький повторює ті думки, які не раз висловлював з приводу «психологічної» методи дослідження гетьм. Ів. Мазепи та його доби: головна вимога до наукового досліду, що її ставив Б. Крупницький, була переконлива аналіза відповідних джерел, яка не залишає місця суб'єктивній оцінці історичних діячів. Б.Д. Крупницький підкреслює зміну в напрямі советської історіографії в 1930-х роках, коли Кремль висунув нову тезу: провідну ролю «великого російського народу». Всі історичні погляди зазнали рішучої зміни й головне – постать Богдана Хмельницького та значення всієї Хмельниччини. Всі питання розв'язувалися тільки з того штандпункту, який диктувала комуністична партія. Це позначилося на монографії М.Н. Петровського⁴, який сам не співчував новому курсові, але мусів коритися йому: основна ідея її – «возз'єднання» України та Москви», історична місія Хмельницького – довести до з'єднання.

Тематика підсоветської історіографії пожвавилася у зв'язку з ювілеєм «возз'єднання» в 1954 р., коли відбулися бучні академії в Москві та Києві, організовано виставки документів та ілюстрацій, а преса відгукнулася повинню статей. В центрі її стоїть трьохтомова збірка документів, надрукована в 1954 році⁵. Б.Д. Крупницький звертав увагу на два явища: по-перше – в цій збірці, як і у всій ювілейній історіографії, ні Богдан Хмельницький, ні навіть Переяславська угода не звертали на себе належної уваги советської науки: ціла проблематика обертається не навколо осіб, але навколо тез, диктованих згори. По-друге: всі праці, разом з трьохтомовою збіркою, обриваються на 1654 році. Причина та, що образ спрепарованого Богдана Хмельницького був би значно пошкоджений, коли б взяти мого самостійну політику останніх років життя⁶. В інших советських історичних працях 40-х і 50-х років твердо проводиться думка про те, що українці взагалі нездатні мати власну державу і потребують всілякої підтримки з боку «старшого брата»: «менше лихо» – приєднання України до Москви – перетворилося на «благодійство» Москви. Змінюється оцінка гетьм. Богдана Хмельницького: в 1935 році він був в очах советських

¹ Український Збірник. Вид. Інституту для вивчення ССРСР. – Мюнхен, 1955. – Книга 2.

² Український Збірник. Вид. Інституту для вивчення ССРСР. – Мюнхен, 1955. – Книга 3.

³ Там само. – С. 83.

⁴ Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії 1648–1654. – Київ, 1940.

⁵ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В трех томах. – Москва, 1954.

⁶ Український Збірник. Вид. Інституту для вивчення ССРСР. – Мюнхен, 1955. – Кн. 3. – С. 89.

істориків «зрадник і заклятий ворог повставшого українського селянства». Але тоді визнавалося, що він хотів бути «самодержавним государем України». Після 1954 р. ставлення до нього змінилося: діяльність його уявляється як акти благодійні і неминучі для України¹.

Сам Б.Д. Крупницький високо ставив особу Богдана Хмельницького: головну увагу звертав він на його політичну діяльність, на створення Української Незалежної Держави. В протилежність М.С. Грушевському він вважав, що Хмельницький вів дуже вдало складну закордонну політику. В працях Б.Д. Крупницького два видатних гетьмани – Богдан Хмельницький та Іван Мазепа – об'єднуються як будівничі Держави і він відзначав риси, подібності в політиці їх – шведські відносини².

Від генези Української Держави переносить свою увагу Б.Д. Крупницький на добу спадкоємців Мазепа на гетьманському столі. Крім невеликих статей, до цієї доби належить велика монографія, присвячена гетьманові Данилові Апостолові³. Ця капітальна книга, надрукована в 1948 році, була написана значно раніше, ще в Берліні, і була наслідком довголітньої праці на підставі широко використаної літератури.

Перший розділ її дає характеристику Данила Апостола та відомості про його походження. Другий розділ зв'язує добу гетьм. Данила Апостола з добою гетьм. Ів. Мазепа і дає характеристику гетьманування Івана Скоропадського. В своїй монографії Б.Д. Крупницький дав широко закреслену картину соціальних, економічних та культурних відносин за гетьманування Данила Апостола, і на цьому тлі малював постать гетьмана і ті політичні умови, які створилися для України за його часів. З-під пера Б.Д. Крупницького з'явився образ гетьмана, до наших часів мало відомий не лише широким колам українського громадянства, а навіть історикам. Він не ідеалізував Данила Апостола; з повною об'єктивністю історика вказував його помилки, хиби його правління, негативні риси його вдачі, але понад усе ставив він те, що гетьман «належав до рішучих автономістів – державників України» ... «доля України лежала йому на серці і він присвятив їй свої сили і як воєн, і як адміністратор»⁴. Після Ів. Мазепа, – каже він далі, – вся політична боротьба пересунулася на лінію, внутрішнього фронту. Захист інтересів автономної гетьманської держави, її прав і привілеїв, займав перше місце і залишав усі інші інтереси далеко за собою ... В тому, що «ця державність трималася ще і в другій половині XVIII ст. і що завдяки цьому процес нівеляції, вирівнювання України на кріпацьку Росію, затримався ... в цім немала заслуга Апостола jako гетьмана»⁵, – цими словами закінчує автор свою монографію, і цей висновок його покриває всі хиби, помилки й провини Данила Апостола і як гетьмана, і як людини. Треба мати на увазі, що Б.Д. Крупницький був не лише першим дослідником цієї доби, але й те, що монографія його залишається до наших часів єдиним науковим дослідженням, присвяченим Данилові Апостолові».

Останні слова монографії були зв'язком між цією працею й іншою – дослідженням доби гетьмана Кирила Розумовського. Воно було пляновано давно; в 1952 та 1953 роках справа нібито набувала реальності: субсидія Б.Д. Крупницькому стояла в пляні діяльності американської Рокфелерівської інституції, що дало б йому можливість поїхати до Парижу для праці в архівах, проте на початку 1953 року стало відомим, що коштам дано інше призначення (лист 25.11.1953 р.). Невідомо, чи була така можливість в наступних роках, але стан здоров'я його настільки погіршився, що виключав усяку можливість такої подорожі. Від широких плянів, які, на превеликий жаль, не здійснилися, залишилася невеличка стаття, присвячена Кирилові Розумовському⁶.

Перелічені вище праці, що охоплюють час з Хмельниччини і до ліквідації гетьманату, можна об'єднати в один, великий цикл Гетьманської Держави, їх об'єднує ідея Незалежної Української Держави. В Енциклопедії Українознавства в українській та англійській мовах Б.Д. Крупницький дав нарис цілої доби Гетьманщини.

Свого роду завершенням цього циклу можна вважати невеличку розміром, але цікаву змістом статтю Б.Д. Крупницького: «Гетьмани і православна церква в Українській Державі XVII–XVIII ст.»⁷. Автор зв'язує в єдиний комплекс гетьманський уряд і Церкву. «Стояти на чолі, бути головою нації, означало й мати обов'язки супроти своєї Церкви. Церква була дуже важливим членом національного організму. Державні інтереси України наказували гетьманам підтримувати Церкву». Так починає він статтю. Він дає стислий огляд взаємовідносин між гетьманами і Церквою і приходить до висновку, що становище Української Держави і Української Церкви були весь час пов'язані: часи занепаду гетьманської влади позначилися занепадом Церкви і навпаки – з часом піднесення гетьманської Держави помічалася піднесення Української Церкви. Прикладами занепаду була доба

¹ Там само. – С. 94.

² Українська політика середини XVII ст. і Швеція // Науковий Бюлетень Науково-Дослідного Інституту при УТГІ. – Мюнхен, 1954. – Ч. 39–40. – С. 5–9.

³ Гетьман Данило Апостол і його доба. – Авґсбург, 1948.

⁴ Там само. – С. 175.

⁵ Там само. – С. 183.

⁶ Календар-Альманах на 1948 р. – Авґсбург–Мюнхен, 1948.

⁷ Віра і Знання. Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА. – Нью-Йорк, 1954. – Ч. I.

гетьмана Івана Брюховецького, коли вперше реально постала ідея підкорення Української Церкви московському патріархові, що довершено за Івана Самойловича в 1685 році. Так само занепадом, для Церкви було гетьманування Івана Скоропадського, коли, після скинення царем митрополита Йоасафа Кроковського (1718), на деякий час не було навіть митрополитів київських. Навпаки – піднесення гетьманської держави завжди супроводилося піднесенням Церкви, – так було за гетьманів Богдана Хмельницького та Ів. Мазепи.

Цією статтею Б.Д. Крупницький дав останню рису в характеристиці гетьманської доби: побожність гетьманів, спільну для них опіку над Церквою.

До цього циклу можна віднести кілька статей, присвячених Запорозькій Січі та нарис «З приводу 400–ліття Козацької фльоти – чайок»¹.

Ми не будемо зупинятися на всіх працях Б.Д. Крупницького. Серед них заслуговують на особливу увагу цикл статей, присвячених спогадам про ряд істориків: Д.І. Дорошенкові, В.К. Липинському, Н.Д. Полонській-Василенко, В.П. Петрову. Всі вони мають в собі цінні автобіографічні риси, а деякі позначаються глибоким почуттям. Так від статей-спогадів про Д.І. Дорошенка віє сердечним теплом, глибокою пошаною і вдячністю учня своєму вчителю та «духовному батькові», як називав він Д.І. Дорошенка. До цієї групи можна віднести цікаві спогади про Київський та Берлінський університети та їх професуру.

З перших років своєї наукової діяльності Б.Д. Крупницький почав цікавитися історіографією: перша значна наукова праця – докторська дисертація – була присвячена історіографічному питанню (І.Хр. Енгель). Остання праця, що подається тут, теж присвячена історіографії. В цілому понад половина всіх праць Б.Д. Крупницького присвячена питанням історіографії. Вони дуже цікаві вже тим, що автор виявляв у них широту своїх наукових інтересів, величезну ерудицію, добре знайомство з чужинецькою літературою. Багато уваги приділяв він історіографічним дослідженням праць видатних істориків України доби її Відродження: М.П. Драгоманова, М.С. Грушевського, Д.І. Дорошенка, В.О. Біднова, В. Липинського. Кілька праць було присвячено видатному творові XVIII–XIX століття «Історії Русов»: його цікавило питання походження «Історії Русов» і ідеологія автора. В одному з останніх листів він писав з приводу видання українського перекладу «Історії Русов» під редакцією проф. О.П. Оглоблина: «Проф. Оглоблін на правду доконав добре діло і прислужився нашим історикам, видавши «Історію Русов» в українському перекладі» (14.III.1956).

Його цікавила зокрема історіографія, зв'язана з добою гетьманства, і цій історіографії присвятив він багато уваги. Дві праці останнього року життя проф. Б.Д. Крупницького присвячені історіографії Мазепинській та Мазепіані в закордонних архівах².

Від 1941 року коло історіографічних спостережень Б.Д. Крупницького поширюється на Советський Союз³. З того часу він почав звертати все більше уваги на підсоветську історичну літературу і дав кілька дуже цікавих оглядів. Два з них – «Хмельниччина і советська історіографія» та «Мазепа і советська історіографія» вже згадувалися вище. На цих прикладах видно, як глибоко і цікаво підходив він до теми, беручи до уваги і передсоветську історіографію, і ті загальні умови советського життя, в яких виникали ті, або інші проблеми та їх трактування.

За останні роки Б.Д. Крупницький все більше захоплювався студіями історіософічного характеру. В листі своєму з приводу стипендійної праці для Osteuropas Institut писав він так:

«Моя праця історіософічна. Тому мене в першу чергу цікавлять ідеї, настрої, методи нового покоління істориків, їх зв'язок і залежність від «старшого брата», роля Академії і нових державних університетів в дослідженні історії і т.д., і т.д. А звичайно ґрунт для цього дає історіографія» (10.II.1954).

Дійсно, серед статей Б.Д. Крупницького багато присвячено питанням методології, спеціальним моментам у національній характеристиці українців, особливостям української культури, проблемам авторитету і свободи тощо. Він охоче порівнював минуле й сучасне і шукав у них елементів, що об'єднують їх; він порівнював основи духовної культури України з європейськими, шукав основи європеїзму України; його цікавили питання співвідношень «Заходу» і України, і до цього питання він повертався не один раз.

Дуже цінна одна з останніх праць Б.Д. Крупницького, власне – збірка раніш виданих статей, але систематизованих, іноді перероблених, зв'язаних в одно логічне ціле новими статтями. В такому вигляді ці статті мають характер не збірника, а великої монографії і цей збірник набуває значення підсумків історіософічних поглядів автора. Це «Основні проблеми історії України».

Збірник починається оглядом «звичайних схем» історії російської і української. Автор слушно зауважив, як схема російської історії веде початок від М. Карамзіна; це теорія послідовного переходу центру від Києва; в

¹ Українські Вісті. – Новий Ульм, 1949. – Ч. 93–96.

² Українська Літературна Газета. – 1956. – Ч. 2, 3, 5.

³ Die Ukrainische historische Wissenschaft in der Sovjet Union. 1921 – 1941 Janrbuecher v. Geschichte Osteuropas. – Breslau, 1941. – № 2–4. – S. 125–151.

середині XIX ст. цю теорію підсилив М.П. Погодін, який твердив, що Київщина в X–XII ст. була заселена великоросами. Цікаве явище: поволі схема М.С. Грушевського, що була нищівною критикою російської схеми, тим, що доводила незалежність історичного процесу України від Москви, здобувала визнання серед неукраїнських істориків: Е. Пресняков¹, за ним М. Любавський², нарешті В. Пічета³ встановили, що масового припливу населення з України на північ не було, що до XII ст. (до Юрія Довгорукого) в Ростовській та Володимиро-Суздальській землях вже було слов'янське населення, що слов'янська колонізація йшла з земель новгородських, псковських, кривичських. Проте, за советських часів, історіографія робить значний крок назад: знов почали вести історію Росії від Києва; в останні часи в творах Панкратової видно намагання зробити Росію спадкоємницею всіх видатних культур усього світу.

У зв'язку з питанням схем висуває Б.Д. Крупницький нову спробу періодизації історії України. Це питання давно вже хвилювало його: ще в 1947–1948 роках пропонував він скликати спеціальний конгрес УВАН для обговорення питання періодизації. Цього не сталося – і він сам склав таку періодизацію.

«Я певен, що схема у високій мірі недосконала. Тому я і назвав її спробою. Основним залишається: чи триматися одного принципу і за цим принципом будувати схему, чи дозволити собі комбінацію кількох принципів ... і тим самим помішання їх, яке робить схему скомплікованою і може, навіть, досить невиразною», – писав він, маючи на увазі останню схему проф. Л.Окіншевича⁴.

Виходячи з критики цієї схеми, він подає таку спробу схеми: 1) Предісторія України; 2) Князівсько-земські часи; 3) Українські землі в складі литовсько-руської держави; 4) Україна – колонія шляхетської Польщі і козацький рух; 5) гетьманська держава 17–18 ст. і етапи її розвитку як станової держави; 6) Україна під Росією і Австрією і національний народницький рух 19 ст.; 7) спроби розбудови української державності в 20 ст. в умовах новітнього колоніального пригнічення⁵.

Наступний розділ, присвячений питанням феодалізму (автор рішає його негативно для княжої доби), має характер полеміки з німецьким вченим Отто Гінце⁶, який висловив думку, що феодалізм «упершу чергу а реформою цілої мілітарної конструкції держави». Він є властивий всім народам, але в повному вигляді крім германо-романських держав, у Японії, мусульманських країнах і Росії. Це твердження щодо Москви рішуче відкинув Б.Д. Крупницький⁷.

Дуже важливий розділ присвячений проблемі української держави. Як завжди, Б.Д. Крупницький уважно і об'єктивно переглядав джерела української історії і прийшов до висновку, що в історії гетьманської держави переважали республіканські моменти. В основі Хмельниччина була народною революцією, що об'єднала всі сили народу. В протилежність французькій революції, вона творила не окремих вільних людей, а вільні стани: але згодом селянство та козацтво збідніли; рівнобіжно зросло значення старшини. Внаслідок того в XVIII ст. Україна опинилася в такому ж стані, як більша частина Європи. Б.Д. Крупницький не погоджується з рішучим висновком проф. Л. Окіншевича про два типи державної влади: в той час як гетьман Ів. Виговський та гетьман Петро Дорошенко були носіями республіканського типу держави, гетьман Богдан Хмельницький, гетьман Ів. Самойлович, Ів. Мазепа – монархічного⁸. Б.Д. Крупницький підходить обережніше: в історії і Богдана Хмельницького, і Івана Самойловича, і Івана Мазепи він зазначає, юридично вище за владу гетьмана завжди визнавалася влада Генеральної Ради: їй належало право не лише обирати гетьмана, але й право «скидати» його; це право з часом було обмежене, але не скасоване. В XVIII ст. сталося інакше: верховною владою стала влада гетьмана, генеральна рада перетворилася на номінальну, але фактичну силу гетьманам XVIII ст. давали царі. «Чужий монархічний принцип не міг замінити свого», – писав він. «Виборчий самоуправний принцип втратив силу в Україні, але це використала вже чужа монархія – московська». Загальні висновки його: «гетьман – своєрідний президент республіки, але з правами, в яких помішані республіканські ознаки з монархічними», – так Б.Д. Крупницький наближається до формулювання проф. А. Яковлева⁹. Думки Б.Д. Крупницького дуже цікаві: власне, він вносить цілком нову ідею в старі поняття – «традиції» і «поступу»: українська гетьманська традиція веде до республіки, в той час як поступ – до монархії.

¹ Образование великорусского государства. – Петербург, 1920.

² Образование основной государственной территории великорусской народности. Заселение и объединение центра. – 1929.

³ Очередные вопросы белорусской историографии. – 1922.

⁴ Основні проблеми історії України. – Мюнхен, 1955. – С. 27.

⁵ Там само. – С. 26.

⁶ Суть і поширення феодалізму. – 1939.

⁷ Основні проблеми історії України. – Мюнхен, 1955. – С. 351.

⁸ Історія українського права. – С. 87.

⁹ Основні проблеми історії України. – С. 50–51.

Велику увагу приділив Б.Д. Крупницький проблемі сучасної української державності. Він підходив до розв'язання її шляхом виявлення думок представників XIX та XX ст. З XIX ст. він зупиняється на поглядах «бездержавника» М. Драгоманова, стисло формулюючи його погляди як тезу: «через чужу державу – до власної нації». В чужих державах (власне – Російській) пропонував проф. М. Драгоманов співпрацю з ліберальними, соціалістичними, революційними елементами; щоб росіяни не бачили небезпеки з боку українців, рекомендував М. Драгоманов «методу прихованих цілей» і перенесення справ на загальну політичну базу. Це приводить М. Драгоманова до ідеї федерації, в цьому він має почасти спільне з проф. М. Костомаровим; у М. Драгоманова зникла ціла ідея України, її заміняла федерація українських земель¹. Взагалі, – писав Б.Д. Крупницький, – в XIX ст. не було чітких виразних ідей про націю, бо народники мало цікавились нею. Лише в XX столітті «питання нації і держави було поставлене в усю ширину, ясно і виразно». Тут перед Б.Д. Крупницьким встають ідеї видатних істориків–державників: В. Липинського та Ст. Томашівського; формула проф. Вячеслава Липинського – через державу до нації, формула проф. Степана Томашівського – через націю до держави. В обох промовляють обставини, в яких формувалися їх світогляди: В. Липинський бачив Наддніпрянську Україну, де ідеї національні розвивалися дуже повільно. Для Ст. Томашівського – галичанина, досвід показував, що в Західній Україні процес національної свідомості йшов дуже успішно і там можна було твердити, що ставши нацією – створять і державу. Сам Б.Д. Крупницький в цьому розходженні став на бік В. Липинського: «Через власну державу процес становлення нації і ліпше забезпечений і проходить значно скоріше»².

Б.Д. Крупницький ставить питання про суть і характер націоналізму; від інтернаціоналізму М. Драгоманова доходить він до його протилежності – націоналізму Дм. Донцова; він більше зупиняється на ідеї «територіального патріотизму» В. Липинського, для В. Липинського не існувало різниці між чужинцями і нечужинцями: хто сидить на землі, території – рівно є патріот своєї землі. Б.Д. Крупницький дає історичне пояснення походження цього погляду В. Липинського: це була реакція на те, що образ нації і національної еліти, що склався в XIX ст. і виявив себе в переживаннях України 1917–21 рр., себто часів, коли за українця вважали лише того, хто належав до Товариства, до свого роду Ордену, Запорозької Січі. Таке звуження поняття «українець», звичайно, було шкідливим, і проти цього виступив В. Липинський. Б.Д. Крупницький відзначає як позитивне явище – намагання гетьманського уряду притягти всіх мешканців України до будови української держави і нації, хоч тут було «не без дуже прикрих помилок»³. Він зупиняється ще на формі патріотизму Ю. Липи, який називає «біологічним, расовим», в протилежність територіальному патріотизму В. Липинського. Але в проблематиці В. Липинського випадає народ, нація⁴. Не роблять спроби довести до синтезу поняття народу, нації і землі й націоналісти: єдиний з націоналістів, Ю. Бойко, вводить у поняття нації також спільність території⁵. В загальному підсумку Б.Д. Крупницький надає націоналізмові великого значення: «Ніхто не в стані так швидко і легко завоювати етнографічну масу і зробити з неї борців за своє національне «я», як модерний націоналізм», але в ньому є велика небезпека. Ця небезпека лежить в заміні патріотизму націоналізмом, і в цьому націоналізм подає руку інтернаціоналізмові. В цьому разючий приклад подає Советська Росія, Б.Д. Крупницький відзначає парадоксальний тон модерного націоналізму: «не любити своє, а ненавидіти щось чуже! ... а потім це ненависництво переноситься і на членів власної нації, на тих, кого вважають за «зрадників»⁶.

Питання про націю, націоналізм, патріотизм приводять Б.Д. Крупницького до питання про співвідношення між масами народу та владою, свободи й авторитету. Тут протиставляє він Г. Шевчука з його «теорією малої людини»⁷, яку називає Б.Д. Крупницький «неонародницькою», як реакцію проти Д. Донцова з його «расою панів», «орденом», «елітою», що він протиставляє «касті свинопасів» та «гречкосіям»⁸. Спробу синтезу бачить він у В. Липинського⁹ в його формулі: «вся влада – монархові, вся свобода – українському народові»; але Б.Д. Крупницький не погоджується з ним: принцип необмеженого авторитету згори й необмеженої свободи знизу ледве чи можна здійснити. Заслуга В. Липинського в тому, що він звернув увагу на потребу органічного зв'язку еліти (хоч значення інтелігенції у нього недооцінено) з народною масою. Не важно, – писав Б.Д. Крупницький, – будемо ми мати прогресивну монархію («трудова» за В. Липинським), чи республіку, – важно, щоб провід, спочивав у руках

¹ Там само. – С. 59–60.

² Там само. – С. 62.

³ Там само. – С. 65–68.

⁴ Там само. – С. 73.

⁵ Ю. Бойко. Проблеми історіософії українського націоналізму. На чужині. – 1950. – С. 10–11.

⁶ Б. Крупницький. Основні проблеми історії України. – С. 77.

⁷ Г. Шевчук. Її величність – маленька людина // Українські Вісті. – 1948. – Ч. 56.

⁸ Д. Донцов. Дух нашої давнини. – Прага, 1944.

⁹ В. Липинський. Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926.

людей, які мають органічні зв'язки з масами¹. Але з усіма обмеженнями Б.Д. Крупницький підтримує формулу В. Липинського – авторитет «згори» і свободу «знизу»².

Ми не зупиняємось на питаннях впливу території України (проблема лісу, степу і моря) в формуванні української нації та колонізації (український колонізаційний напрям і теорія М. Драгоманова), хоч обидва трактуються дуже цікаво, – і переходимо до культурних проблем.

Б.Д. Крупницький дав стислу, але яскраву картину тієї високої культури, якою могла пишатися Україна XVII–XVIII ст., коли її проміння розходилися по всьому сході Європи, коли Київська Академія стала «неначе головною учительською семінарією і постачала вчителів на всю Росію». Це була експансія з власного політичного і разом культурного осередку.

«Нашими предками оригінально перероблена і до висот піднята барокова культура посилала свої здобутки в усі кінці східного та південно-східного європейського світу»³.

Проте, щодо Росії, Крупницький вважає, що не сама Україна впливала на творення російської культури: в цьому брали участь і Західня Європа, й інші народи, що входили до складу Російської імперії. Україна переживає в XVIII ст. тяжкий процес обмеження державно-автономного життя; молодь шукає інших шляхів і охоче переходить до столиці, – зокрема це характеристичне для XIX століття. Дехто з них повертався в Україну, але то були одиниці; більша частина зв'язала свою працю в Росію і український народ тратив свою еліту, свою інтелігенцію, з її мистецтвом, наукою, літературою. В XIX ст. український народ стає селянським народом. Народжується нова інтелігенція, переважно з дрібного шляхетства, почасти з різночинців та духовенства, яка бере на себе місію народництва під гаслом «в народ!» Починається ідеалізація народу: література, театр, вся культура набула сутонародного, простонародного етнографічного відтінку. З початком XX-го ст. помітна реакція в сторону європеїзму – творчість Лесі Українки з її шуканням європейських чи вселюдських тем⁴.

Питанню «європеїзму» України Б.Д. Крупницький присвятив багато уваги. В кількох статтях і розділах своїх праць згадує він цю тему, але докладніше розглядає це питання в спеціальному нарисі: «Історичні основи європеїзму України». Він підходить до питання історично: розглядає самі поняття термінів «Європа» і зокрема – «Східня» та «Західня» Європа. Щодо України – вона самим фактом хрещення від Візантії вирішила наслідок боротьби за неї між Європою і Азією – вирішила на користь Європи. «Християнська Русь увійшла до духової родини європейських народів і прийняла участь в їх цивілізаційному процесі». Але, – писав він далі, – Україна підтримувала зв'язки з Західньою Європою. З XI ст. її зв'язки зі Сходом і Півднем поволі уриваються, а натомість збільшуються зв'язки з Заходом, зокрема, коли Галич–Львів заступили Київ. Він підкреслив, що намічається поділ: Суздальщина – Московщина ідуть на Схід, Україна – на Захід⁵.

Він спиняється на становищі церкви: православна Церква в Україні набула нових форм (виборність перш за все), які «цезаро–папистична» Москва вважала за щось чуже. Навіть запрошених до Москви вихованців Київської Академії трактували як «папешників»; важливим вважає він те, що українські вчені богослови принесли до Російської імперії витвори Заходу – чи то католицький напрям (Ст. Яворський, Ф. Лопатинський та інші), чи то протестанський (Ф. Прокопович та інші).

Переглядаючи основні факти минулого, Б.Д. Крупницький порівнює їх із Західньою Європою; так бере він, за Драгомановим та Окіншевичем козацьку раду і парламент; «послушенство» в монастирях, ренесанс, реформацію і барокко; раціоналізм («Історії Русов») і романтику (Кирило–методіївці). «Западниками» були М. Драгоманов і В. Антонович, що вели полеміку між собою. «Сфера західноєвропейського культурного життя була природною сферою і для України. Нахили в Україні були завжди постійними: свідомо чи підсвідомо, ми йшли шляхом, спільним з Західньою Європою, хоч Україна і лежала на окраїні західноєвропейського світу». Так було – «свідомо чи несвідомо – ми, українці, жили спільним культурним життям з Західньою Європою». Не так може бути в майбутньому: в умовах становлення на Сході окремого континенту з деевропеїзаторськими, самобутніми тенденціями – вся етнографічна Україна ... стоїть перед поважними небезпеками⁶.

Зовсім інше бачить Б.Д. Крупницький в історії Москви. Там відзначає він постійну, послідовну боротьбу з західними впливами. Вся політика її, вся історія пішли б іншими шляхами, якби в Москві зрозуміли були значення Хмельниччини і пішли на співпрацю з Україною. Між тим якраз Україна стала в XVII ст. містком, культурним посередником між Москвою і Заходом, проте і в XVIII ст. московське громадянство ставилося до української, власне європейської, культури неприхильно. Європеїзація ця не була глибокою; Крупницький підкреслює різницю

¹ Б. Крупницький. Основні проблеми історії України. – С. 96–104.

² Там само. – С. 107.

³ Там само. – С. 139.

⁴ Там само. – С. 143–149.

⁵ Там само. – С. 157.

⁶ Там само. – С. 164–167.

між європеїзмом України і поверхово-зовнішньою «європеїзацією» Росії. На перешкоді європеїзації стала експансія на Схід, що мала традиційний характер, – в той час, як рух на Захід мав штучний характер; приєднання Фінляндії, Прибалтики, Польщі, – що поширило російські кордони на захід, – не вплинуло на політичну або духову структуру: Москва виконувала тут лінію централізації та русифікації. Поява двох напрямків в XIX ст. – західників та слов'янофілів – по суті не була істотною. У західників було замало оригінального, вони лише використовували уривки думок західних філософів; слов'янофіли обмежувались ідеями православ'я, народности, общини, додаючи самодержавіє. Кінець–кінцем слов'янофіли перейшли на прославлення старої Москви й не числилися з чужонаціональними елементами, що входили до складу Росії.

Советська Росія спочатку вступила на шлях західників, перебравши одну з основних європейських соціальних течій XIX–XX ст. – марксизм. Але цей марксизм набрав специфічних рис – російської ментальності з її формалізмом, буквоїдством і своєрідною діалектикою¹.

Але це «західництво» тільки зовнішнє. Росія вибрала шлях не на Захід, а на Схід. «Західництву» цьому протирічать постійні думки про «гнилий Захід», заяви про світову місію «вибраного» російського народу, намагання не наближатися до Заходу. Сьогодні Росія вважає себе за досить сильну, щоб стояти на власному фундаменті. Б.Д. Крупницький цитує слова п. І. Вовчука:

«Діячі російської прогресивної культури вклали в свідомість російської суспільності віру в велику будучність Росії, переконання, що російський народ в стані створити таку ж сильну, коли не сильнішу, духову і матеріальну цивілізацію, яку створили західноєвропейські країни. Советська Росія почала висловлювати претенсії на провідництво світом не лише політичне, але й духове, цивілізаційне, культурне².

Помічається відворот від Заходу, систематична, свідомо, послідовна політика відчуження від Заходу³.

Переходячи до сучасності, Б.Д. Крупницький спиняється на модних течіях, що характеризують нашу добу на Заході; на екзистенціалізмі, оскільки одна течія екзистенціалізму має на увазі вільну людину, друга – сартрівська – говорить про суверенну людину, що творить сама з себе, що не має підпертя. Екзистенціалізм не шукає вічних правд, він цікавиться ними лише в зв'язку з людиною, він виходить не від об'єктів (суттей, ідей), а від суб'єктів – людини.

Цей атеїстичний сартрівський екзистенціалізм для українців чужий. Український світогляд примиряє, а не загострює, і прагне до гармонії, при тому він глибоко християнський. Сковорода прагне до синтезу християнства з античністю; автор «Історії Русов» – християнства з раціоналізмом; Костомаров в «Книзі Битія» – християнства з лібералізмом XIX ст. Навпаки – християнський екзистенціалізм, представником якого є Романо Твардіні, є

«...світовідчуження через призму серця. Людина реагує на святі Господні правди не стільки почуттям, як таким, а духом. Тут багато такого, що ворухить співгармонійні струни української душі»⁴.

Екзистенціалізм є протестом на придушення людини націонал-соціалістичним тоталітаризмом. І християнський екзистенціалізм, і атеїстичний (сартрівський) – обидва проповідують самовартість людської особистості, принцип людської гідності, право людини на свободу, – писав він далі.

Головне питання, яке ставив він:

«...як реагує український духовий тип на проблематику сьогоденного часу В основі своїй світлий, життєстверджуючий і гармонійний український духовий тип навряд чи сприйме певні риси екзистенціалізму, особливо сартрівського вислову. Скорше сприйме він філософію серця, яка була здавна висловом його власних душевних переживань».

Б.Д. Крупницький відмічає розгубленість Заходу, його шукання нових шляхів, бажання створити нову людину, оновлення людини. Життєві філософії Дільтя або Бергсена – вислови того ж шукання нової, живої, вільної людини зі свідомістю своєї людської гідності, з серцем, відкритим ближньому, з умінням відчувати повноту життя. Філософія зливається з благодійністю; новий термін – «Люди доброї волі» завоював права горожанства цілої Європи. Помічається оновлення християнського духу у Франції, в Англії.

Виразну тенденцію до оновлення нації помічає автор і в українців (Д. Донцов, М. Хвильовий); оновлення еліти (Б. Липинський); оновлення партій (Ю. Дивнич), У нас теж іде боротьба не за правди, а втілення правд.

Дуже цікавий загальний висновок, який зробив автор з своєї книги, зо всіх своїх розкиданих у ній думок: Україна не повинна вагатися між Заходом і Сходом. Вона була й повинна бути синтезом між Заходом і Сходом, вона повинна не лише передавати, а й творити з свого західницького духу, – це є гасло, що має присвічувати українській еліті. Схід для України не може існувати, він знищений, бо советський терор знищив живу, творчу

¹ Там само. – С. 175–177.

² Ленінізм і прогресивна російська культура XIX ст. – Берлін, 1946. – Ч. 2.

³ Б. Крупницький. Основні проблеми історії України. – С. 173–179.

⁴ Там само. – С. 198–201.

думку. Росія сьогодні репрезентує лише техніку, духово вона не має чим жити ... А якщо не Росія, то залишається Китай з його запозиченим з Росії комунізмом: чи дасть він ідею?¹.

Б.Д. Крупницький твердить, що європейський духовий струм і сьогодні ще являється головним, основним світовим струмом. Треба сказати, що поняття «Європи» тлумачить він поширено на Америку, Австралію, Африку. Смерть Європи буде означати, що в світі зникне те світло, місце якого нема кому заступити. Тому і українці не повинні відділятися від неї. Навпаки – Україна повинна виконувати свою велику місію – бути західником на Сході. Її роль величезна:

«... на Україну оглядаються – коли іде мова про свої національні права – і советський Захід, і советський Схід: не тільки литовці, естонці тощо, але й грузини, армяни, азербайджанці, або тюрки далекого Сходу і Середньої Азії ... Вони чекають на творче європейське слово, на ініціативу від цієї найбільшої неросійської республіки, і це слово може їм дати тільки творча європейська Україна, Україна жива і активна, свідомо своїх завдань і своїх можливостей. Чи не та Україна, що перейшла сьогодні на еміграцію, внутрішню і зовнішню?»².

Такий зміст цієї книги³. По можливості ми докладно зупинилися на деяких сторінках її по-перше тому, що вона об'єднала значну частину останніх праць покійного історика; в цих працях він, хворий, вкладав своє «я», свою душу. Це не праця над новими джерелами, яку так любив він. Це – заглиблення в минуле, це – намагання знайти філософську відповідь на різні питання, знайти пояснення того, що було, а почасти – дати ключ наступним дослідникам. По-друге – зупинилися ми на цій книзі тому, що в ній, більше ніж в інших працях, відбилася особистість автора, його власний підхід до історії, його розуміння характеру українського народу, який дасть можливість ліпше розуміти інші твори автора. В цій книзі відзеркалюється глибокий патріотизм Б.Д. Крупницького, любов до рідного народу і та глибока релігійність, яка служила дорозказом для нього.

Підводячи підсумки праці бл. пам. Бориса Дмитровича Крупницького, не можна оминати ще однієї галузі, в якій заслуги його перед українською наукою та культурою дуже великі: це є галузь пропаганди української науки перед чужомовними читачами. Мало хто з українських істориків так багато друкувався в чужих мовах – англійській і головним чином у німецькій – як Б.Д. Крупницький. З бібліографії його творів видно, як багато було таких праць – біля 25 % усіх творів. Вище було вже зазначено, що перша праця Крупницького буда видана в німецькій мові. Після того він брав участь в ряді німецьких часописів; крім того Український Науковий Інститут у Берліні видавав частину своїх праць німецькою мовою. Серед цих німецьких видань Б.Д. Крупницького найбільшими були – «Гетьман Мазепа і його доба» і «Історія України». Остання книга витримала два видання і відіграла значну роль в справі ознайомлення німецького читача з правдивою історією України, написаною на підставі об'єктивного дослідження джерел та літератури.

Значення Б.Д. Крупницького, як історика України, дуже велике. Значення це збільшується ще тим, що він невпинно у всіх своїх творах працював над питаннями, зв'язаними з Українською Державою, вільною і незалежною, яку може будувати тільки вільна людина, свідомо своєї національної гідності. Мало хто на еміграції з таким об'єктивізмом, озброєний науковим методом, послідовно і систематично боровся з фальшуванням історії в советській науці.

Тепер, коли життя і наукова діяльність Б.Д. Крупницького відійшли в минуле, стали об'єктом історії, – можна сказати, що на ньому з виключною силою відбилися всі, ті ненормальні, трагічні умови часу; еміграція, тяжкі матеріальні умови, праця не зламала його духу, як не зламала його жорстока, невилікувальна хвороба. До останнього дня свого життя мріяв він про Україну, про працю над її історією, і ця праця заглушала фізичні страждання. Прикутий до ліжка, ізольований від українського суспільства, аналізує він й вивчає через «призму серця» «український світогляд, що прагне примирити, а не загострювати, прагне до гармонії, при тому глибоко християнський», якому чужі і ворожі атеїстичні теорії.

3. Праці Б. Крупницького

1. Johann Christian v. Engel und die Geschichte der Ukraine, Berlin, 1931, 53 s.
2. Карл XII і Петро I при Полтаві і над Прутом. Літер.-Наук. Вісник, Львів, 1931, т. 106, стор. 625–654.
3. J. Chr. Engels Geschichte der Ukraine. Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlicher Instituts in Berlin. Berlin, 1931, Bd. III, S. 75–110.
4. Гетьман Мазепа в світлі німецької літератури його часу. Записки Чина Св. Василя Вел., Жовква, 1932, т. IV, стор. 292–315. Окрема відбитка, Жовква, 1932, 27 с.
5. Karl XII in der alten und neuen schwedischen Geschichtsschreibung. Forschungen und Fortschritte, Berlin, 1933, No. 17, S. 249–250.
6. Mazeppa im historischen Roman Bohdan Lepkyj's. Ukrainische Kulturberichte, Berlin, 1933, No. 2, S. 3–5.

¹ Там само. – С. 214–215.

² Там само. – С. 216–217.

³ В. Мацяк. Пам'ятник триваліший від криці // Український Самостійник. – 1956. – Ч. 33.

7. Deutsch-ukrainische politische Beziehungen im X.–XVIII. Jahrhundert, Kulturberichte des Ukrainischen Wissenschaftlicher Institute Berlin. Berlin, 1933–34, No. 6, 7–8.
8. Пилип Орлик на Правобережній Україні в 1711 р.; За Державність, Каліш, 1934, т. IV, с. 172–189.
9. Роля Січі в історії України, Дзвони, Львів, 1934, ч. 6–7, с. 321–330.
10. Теофан Прокопович і шведи. Записки Чина Св. Василя Вел., Львів, 1935, с. 296–307. Окрема відбитка, Жовква, 1934, 14 стор.
11. Die archaographische Taetigkeit M. Hruschewskyj's. Jahrbuecher fuer Kultur und Geschichte der Slaven, Breslau, 1935, Bd. XI, Heft 3–4, S. 610–621.
12. Проф. Василь Біднов як історик, Вісті Україн. Наук. Інституту, Берлін, 1935, ч. 18, с. 1–4.
13. Zu den polnischen Teilungsprojekten von 1709–1711. Zeitschrift fuer Osteuropaeische Geschichte, Koenigsberg und Berlin, 1935, Bd. IX, Heft 3, S. 388–402.
14. M. Hruschewskyj als Wissenschaftlicher. Beitrage zur Ukrainekunde des Ukrainischen Wissenschaftlicher Instituts, (Prof. Michael Hruschewskyj. Sein Leben und sein Wirken). Berlin, 1935, S. 14–28.
15. Zu den Anfaengen des Hajdamakentums. Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas, Breslau – Berlin, 1936, Heft 2, S. 263–269.
16. Гетьман Пилип Орлик 1672–1742. Огляд його політичної діяльності. Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 42, стор. 251.
17. Карл XII в старій і новій шведській історіографії. Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 46, с. 64–82. Збірник Мазепа, т. I.
18. Мазепа в світлі шведської історіографії. Збірник Мазепа т. I., Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 46, стор. 83–94.
19. Пляни Мазепа в зв'язку з плянами Карла XII. перед українським походом шведів. Збірник Мазепа т. I., Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 46, с. 95–106.
20. Мазепа і шведи в 1708 р., Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 47, с. 3–12.
21. Шведи і населення на Україні 1708–1709, Збірник Мазепа т. II., Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 47, стор. 13–23.
22. З реляцій Кайзерлінґа, Збірник Мазепа т. II., Праці Українського Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 47, с. 24–35.
23. Miscellanea Mazeriana. Про старечі роки Мазепа. Дата смерті Мазепа. Збірник Мазепа т. II., Праці Україн. Наук. Інституту, Варшава, 1938, т. 47, стор. 88–92; 1938, т. 47, с. 88–92.
24. Karl XII und die Ukraine. Nation und Staat, Wien, 1938, Heft 10–11, S. 574–584.
25. Пилип Орлик і Сава Чалий, Праці Україн. Істор.-Філологічного Товариства, Прага, 1939, т. II., стор. 42–45. Окрема відбитка, Прага, 1937, с. 6
26. Geschichte der Ukraine. Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts, Leipzig, 1939. Verlag Otto Harrassowitz, 324 s.
27. Philipp Orlik und die katholische Kirche. Jahrbuecher fuer die Geschichte Osteuropas, Breslau, 1940, Heft 3–4, S. 427–439.
28. 40-річчя літературно-наукової діяльності Д.І. Дорошенка, Берлін, 1940, V–XIII. (Вступ до Історії української православної церкви Д.І. Дорошенка);
29. З життя першої української еміґрації.
 1. Анна Орлик і Анна Войнаровська.
 2. До арешту генерального осавула Григорія Герценка. Праці Україн. істор.-філологічного Товариства в Празі, Прага, 1941, т. III, с. 17–26. Окрема відбитка, Прага, 1940, 12 с.
30. Die ukrainische historische Wissenschaft in der Sovjet Union 1921–1941. Jahrbuecher fuer die Geschichte Osteuropas, Breslau, 1941, Heft 2–4, S. 125–151.
31. Hetman Mazeppa und seine Zeit (1687–1709). In Auftrage des Ukrainischer Wissenschaftlichen Instituts in Berlin. Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, 1942, 260 S.
32. З історії Правобережжя 1683–1688. Праці Істор.-Філологічн. Товариства в Празі, Прага, 1942, т. IV, с. 1–31. Окрема відбитка, Прага, 1942, 35 с.
33. Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькому журналі з 1728 року, Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі, Прага, 1942, т. III, с. 211–224.
34. Geschichte der Ukraine. Zweite revidierte Auflage. In. Auftrag des Ukrainischen Wissenschaftlicher Instituts, Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, 1943, 322 S.
35. Emotio i ratio в українській національній вдачі. Бюлетень НОУС'а, Берлін, 1943, ч. 3.
36. Ідея прогресу в соціологічній системі В. Липинського. Бюлетень НОУС'а, Берлін, 1944, ч. 4–5 та Українська Дійсність, Берлін – Прага, 1944, ч. 25.
37. Полковник миргородський Павло Апостол. Праці Україн. Історічно-Філологічного Товариства в Празі, Прага, 1944, т. V, с. 42–46.
38. Гетьман Мазепа в світлі психологічної і політичної методи. Бюлетень НОУС'а, Берлін, 1944, ч. 6–8 (11–13) та Краківські Вісті, Краків – Відень, 1944, ч. 238, 240, 241, 242.
39. До характеристики української еліти. (Елементи ініціативи і творчості). Бюлетень НОУС'а, Берлін, 1945, ч. 9–10 та під заголовком "Роля українців у розвитку культури Східної Європи", Українські Вісті, Берлін, 1945, ч. 14/220, 15/221, 16/222, 17/223, 18–19/224.
40. Bietraege zur Ideologie der "Istorija Rusov" (der Geschichte der Reussen). Ukrainisches Wissenschaftliches Institut, Berlin, 1945, 26 S.
41. Три культурні доби Європи, Похід, Гайденав, 1946, ч. I, стор. 12–14;
42. Михайло Драгоманів і Вячеслав Липинський. (Спроба порівняльної характеристики). Український Літопис. Авґсбург, 1946. ч. 10, с. 1–6.

43. До методологічних проблем історії України. Українська Вільна Академія Наук, Авґсбург, 1946, 23 с.
44. Шляхи української культури, Заграва, Авґсбург, 1946, ч. 25 с. 24–32.
45. Гетьман Мазепа в оцінці істориків народників і державників, Похід, Гайденав, 1946, ч. 2, с. 5–14.
46. Силуети наших істориків, Рідне Слово, Мюнхен-Фрайман, 1946, ч. 9–10, с. 62–69.
47. Проблеми авторитета і свободи в Україні, Стежі, Мюнхен – Інсбрук, 1946–1947, ч. 5–6, с. 25–32.
48. Карл XII і східно-європейські коаліції XVIII ст., Стежі, Мюнхен–Інсбрук, 1946–1947, ч. 7–10, с. 21–28.
49. Доба Пилипа Орлика і сучасність. Рідне Слово, Мюнхен, 1946, ч. 12, с. 95–99.
50. Карл XII, Наполеон і німці на Сході, Український Літопис, Авґсбург, 1947, ч. I 5 с. 23–25.
51. Нова реляція про Мазепу з 1707 р., Похід, Гайденав, 1947, ч. I, с. 60–64.
52. До основ сучасної європейської культури. Літературний Зошит, Новий Ульм, 1947, ч. 4–5, с. 3–6.
53. Теорії доби і сучасність, Орлик, Берхтесгаден, 1947, ч. 8 і 9.
54. Задунайська Січ (1775–1828), Українські Вісті, Новий Ульм, 1947, січень.
55. Мандрівка в минуле (Могиланська Академія), Пугу, 1947.
56. Ярослав Мудрий, Пугу, 1947.
57. Українська суспільно-політична думка в XVIII ст., Орлик, 1947, ч. 12, с. 1–4; 1948, ч. I, стор. 8–12; 1948, IV, с. 6–8.
58. Східно-європейські коаліції XVIII ст., Соборна Україна, Париж, 1947, 3–4, с. 70–74.
59. Українська колонізація, напрям і теорії Драгоманова, Океанічний Збірник, Женева, 1947, кн. III, с. 6–10; Українські Вісті, Новий Ульм, 1948, ч. 41.
60. Пам'яті Богдана Хмельницького, Українські Вісті, Новий Ульм, 1947, ч. 46.
61. Гетьман Кирило Розумовський в світлі характеристики його нащадка графа Камілла Розумовського, Календар-Альманах на 1948 р., Авґсбург-Мюнхен, 1948, с. 164–171.
62. Пилип Орлик і Сава Чалий в новіт. історичній новелі, Арка, 1948; ч. 7.
63. Богдан Хмельницький в світлі української історіографії, Арка, 1948, III–IV, с. 6–8.
64. Богдан Хмельницький як основоположник української закордонної політики, Сучасник, 1948, I, стор. 4–13.
65. Богдан Хмельницький і традиції української державности, Орлик, 1948, ч. 3.
66. Початок Хмельниччини, Українські Вісті, Новий Ульм, 1948, ч. 28.
67. Історичні основи європеїзму України, Літературно-Науковий Вісник, Регенсбург, 1948, I, с. 120–130.
68. The Mazeppists, The Ukrainian Independence movement of the early 18 th Century. The Ukrainian Quarterly 1948, Vol. IV, No. 3, 204–214.
69. Українське питання в світлі сучасних європейських ідей, Українські Вісті, 1948, ч. 87, 89, 90.
70. Німецький журнал 1704 р. про козацтво і Хмельниччину, Записки НТШ, Мюнхен, 1948, т. 156, с. 165–167.
71. Захід і ми, Українські Вісті, 1948, ч. 7, 103 і 104.
72. The West-East Problem in the Historical Development of Russia. The Ukrainian Quarterly 1948, Vol.II, No. 4, 297–307.
73. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734), Українська Вільна Академія Наук, Авґсбург, 1948, 192 с.
74. Культурне життя України за гетьмана Данила Апостола. Окреме видання, Кіль, 10 с. (1949).
75. Мемуари Туре Габрієля Бельке, Університетський Ювілейний Збірник УВУ, 1949, т. V, с. 48–50.
76. Мазепа в світлі психологічної методи, УВАН, Авґсбург, 1949, Збірник I, ч. I, Мазепа та його доба, 12 с.
77. Між старим і новим світом, Українські Вісті, 1949, ч. 67.
78. Американські люди, Українські Вісті, 1949, чч.76 і 77.
79. Українська історична наука на еміграції (1945–1949) в світлі культурної кризи, Українські Вісті, 1949, чч. 79, 80 і 81;
80. 400-ліття козацької фльоти – чайок. (Від половини 16-го до половини 19 ст.), Українські Вісті, 1949, чч. 93, 94, 95, 96;
81. Проблема простору в східно-європейських війнах новітніх часів, Україна, Париж, 1949, ч. 2, с. 86–88;
82. До світогляду "Історії Русов", Українські Вісті. 1950, ч. 3–4;
83. Revolutionary Currents in Modern Ukrainian History. The Ukrainian Quarterly, 1950, Vol. VI, No.1, 23–28.
84. Про категорію заперечення в історичному процесі, Українські Вісті, Новий Ульм, 1950, ч. 42.
85. Українська історична наука б НТШ на чолі з М. Грушевським, Українські Вісті, Новий Ульм, 1950, чч. 48, 49, 50.
86. Екзистенціалізм з української історичної перспективи, Українські Вісті, Новий Ульм, 1950, ч. 61.
87. Доба козацько-гетьманської держави, Енциклопедія українознавства, 1950, VI, с. 443–465.
88. "Історія України й українських козаків" Й.Х. Енгеля та "Історія Русов", Україна, Париж, 1950, III, с. 162–166.
89. Trends in modern ukrainian historiography. The Ukrainian Quarterly, 1950, Vol, VI, No. 1. 337–345.
90. Цензура Третього Райху (урипки зі споминів), Україна, Париж, 1950, ч. 4, с. 264–266.
91. Україна і Москва та проблема східно-європейських коаліцій, Соборна Україна (Париж–Лондон–Брюссель), 1951, ч. 6–7.
92. Зі студентських споминів історика, Україна, Париж, 1951, ч. 6, с. 446–449; 1952, ч. 7, с. 526–534.
93. Теорія Третього Риму і шляхи російської історіографії, Праці членів Церковної Археографічної Комісії Апост. Віз. для україн. у Західній Європі, Мюнхен, 1952, 29 с.
94. Д.І. Дорошенко. (Спомини учня). Науковий Збірник I, Україн. Вільна Академія Наук, США, Нью-Йорк, 1952, с. 9–22.
95. Federalism and the Russian Empire. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences, No. 4. 1952, Vol. 2, No. 2, 239–260.
96. "Нація" в козацькій Україні XVIII ст., Україна, Париж, 1952, ч. 8, с. 605–608.
97. П. Орлик як нумізмат, Свобода (недільне видання), 1953, 15 лютого, ч. 7.
98. Д.І. Дорошенко і словенський світ, Український Літопис, 1953, Авґсбург, ч. I, с. 57–64.
99. Д.І. Дорошенко – піонер української історичної науки, Український Літопис, 1953, Авґсбург, ч. I, с. 91–96.
100. Титан творчого духу України, Український Літопис I, 1953, с. 113–114.
101. Україна в XVII ст., Америка, 1953, ч. 138. (Рецензія з приводу оцінки книги Кантемира).

102. Замість відповіді Богатирчукові. (Оцінка Мазепи), Америка, 1953, ч. 141.
103. Мої спогади про В. Петрова, Україна, Париж, 1953, ч. 9, стор. 730–737.
104. Treaty of Pereyaslav and the Political Orientations of B. Chmelnytsky. The Ukrainian Quarterly, 1954, Vol. X, No. 1, 32–40.
105. З приводу статті О. Горбача "З перспективи 700 років", Християнський Голос, Мюнхен, 1954, ч. 12.
106. Богдан Хмельницький як державний діяч, Українське Слово, Париж, 1954, ч. 640–641.
107. Гетьмани і православна церква в українській державі XVII–XVIII ст., Віра і Знання, вид. Науково-Богословського Інституту Української Православної Церкви в ЗДА, Нью-Йорк, 1954, с. 63–67.
108. 70-ліття життя і 45-ліття наукової діяльності проф. Д-ра Наталії Полонської-Василенко, Християнський Голос, 1954, березня, ч. 13.
109. Д.І. Дорошенко і його двохтомний "Нарис історії" України", Український Літопис, Авґсбург, 1954, ч. 2, с. 30–34.
110. М. Грушевський і його історична праця "Історія України–Руси", М. Грушевський, т. 15 Нью-Йорк, 1954, с. I–XXX.
111. Іван Мазепа і його чорноморська політика. Український Самостійник, 1954, ч. 13.
112. Українська політика середини XVII ст. і Швеція, Науковий бюлетень Науково-Дослідн. Інституту при УТГІ, Мюнхен, 1954, ч. 39–40, с. 5–9. (Також по-німецьки).
113. Советська теорія національно-державних відносин між Україною і Московією. Науковий бюлетень Науково-Дослідн. Інституту при УТГІ, Мюнхен, 1954, ч. 39–40, с. 19–28. (Також по-німецьки).
114. Основні проблеми історії України. Україн. Вільний Університет, Мюнхен, 1955, 217 с.
115. Мазепа і советська історіографія, Український Збірник Інституту для вивчення СССР, Мюнхен, 1955, кн. 2, с. 26–30.
116. Die historischen Grundlagen des Europaeismus der Ukraine, Die Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart, 1955, No. 1, S. 1–13.
117. Богдан Хмельницький і советська історіографія. Український Збірник Інституту для вивчення СССР. – Мюнхен, 1955. – Кн. 3. – С. 82–99.
118. Die sovjetische Theorie ueber die nationalstaatlichen Beziehungen zwischen der Ukraine und Moskau im Dienste der Politik des Kremls, 1955 (Muenchen), 22 S.
119. Слов'янська місія германства // Українська літературна газета. Мюнхен, 1955. – Ч.6; 1956. – Ч. 1(7).
120. Bohdan Khmelnytsky and Soviet Historiography // Ukrainian Review. Institute for the Study of the USSR. – Munich, 1955. – I. – S. 65–75.
121. До Мазепиної проблематики. Українська літературна газета. – Мюнхен, 1956, – Ч. 2 (8); Ч. 3 (9).
122. Федералізм на Сході Європи (Роздумування з приводу праці Г.Ф. Раска "Росія, державна єдність і національні своєрідності"). Українське Слово. Париж, 1956, ч. 739, 740, 741, 742, 744, 745.
123. The Swedish–Ukrainian Treaties of Alliance 1708–1709 // The Ukrainian Quarterly, 1956, Vol. XII. NTо. 1, 47–57.
124. До Мазепиної проблематики. Мазепіана в закордонних архівах // Українська літературна газета. – Мюнхен, 1956. – Травень, ч. 5.
125. Чи був феодалізм в Київській Русі? Збірник, присвячений 900-літтю Ярослава Мудрого, УВАН, Мюнхен, (друкується).
126. В гостях у гетьмана П. Орлика в Салоніках (За діярем 1722–1724), Вісник, Нью-Йорк, 1957, ч. 1(99).
127. Гетьман Пилип Орлик (1672–1742). Його життя, і доля". Вид. Дніпрова Хвиля, Мюнхен, 1956, с. 80. Вступна стаття О. Оглоблина.
128. Українська історична наука під Советами (1950–1950). Вид. Інституту для вивчення СССР, Мюнхен, 1957. С. XLVI – 115. Вступне слово проф. д-р Н. Полонської-Василенко (життєпис, наукова оцінка і бібліографія). Портрет Б.Д. Крупницького.

Наталія Полонская-Василенко. Профессор д-р Борис Дмитриевич Крупницкий, его жизнь и научная работа (1894-1956) (подготовил к печати Ф. Г. Турченко)

В биографическом очерке проф. д-ра Н. Полонской-Василенко, опубликованном за рубежом в 1957 г., раскрывается жизненный путь украинского историка Б. Крупницкого (1894-1956 гг.). Это первая попытка охарактеризовать процесс становления в условиях зарубежья личности этого украинского ученого, который в своем творчестве аккумулировал и развил лучшие традиции отечественной историографии, включив их в контекст европейской науки.

Ключевые слова: Борис Крупницкий, эмиграция, биография, историография, государственничество, народничество.

Natalia Polonska-Vasylenko. Prof. Dr. Boris D. Krupnitskiy, his life and scientific work (1894-1956) (prepared for publication by F. G. Turchenko)

Life path of Ukrainian historian B. Krupnitskiy (1894-1956) is disclosed in published abroad in 1957 biographical essay by Prof. Dr. N. Polonska-Vasylenko. This is the first attempt to characterize the process of formation of the person of this Ukrainian scientist, which has accumulated and developed the best traditions of the domestic historiography in his works, including them in the context of European science.

Keywords: Boris Krupnitskiy, emigration, biography, historiography, statism, narodniks